

Etnolingvistična revitalizacija slovenske manjšine na madžarskem

Ethnolinguistic revitalization of Slovene Minority in Hungary

Elizabeta Bernjak

Univerzitetno središče Savaria Szombathely / Savaria Egzetemi Központ

Povzetek: Prispevek se osredinja na prikaz zgodovinsko in sociokulturno pogojenih razlogov izgubljanja manjšinske materinščine in etničnosti pri slovenski manjšini na Madžarskem. Avtorica na podlagi empiričnih raziskav ugotavlja, da je glavni razlog za zamenjavo manjšinskega jezika opuščanje in omejevanje njegovih funkcij ter šibka sporazumevalna zmožnost pripadnikov manjšine v maternem jeziku. Nadalje predstavi nekatere vidike načrtovanja etnolingvistične revitalizacije manjšinske skupnosti. Zavzema se za sistematično načrtovanje statusa, korpusa, prestiža in rabe manjšinskega jezika v javnih govornih položajih, kar bi pomagalo razreševati neposredne komunikacijske in posredne ekonomske probleme v manjšinski skupnosti.

Ključne besede: etnolingvistična revitalizacija, slovenska manjšina, manjšinski jeziki, večinski jezik.

Abstract: The article focuses on an exploration of the historical and sociocultural reasons for the process of losing the minority mother tongue and ethnicity among the Slovene minority in Hungary. Based on empirical research, the author establishes that the main reasons for the replacement of minority language are the abandonment and limitation of its functions and the weakening of communicative ability in the mother tongue amongst minority members. Furthermore, the author introduces some aspects of planning for an ethnolinguistic revitalization of the minority community. She supports systematic planning for the status, corpus, prestige and usage of the minority tongue in public institutions, which would benefit the community in solving its direct communication and indirect economic problems.

Key words: ethnolinguistic revitalization, Slovene minority, minority language, majority language.

1. Uvod

Pomemben element vključevanja manjšinskih skupnosti v skupno komunikacijsko polje globalne družbe je jezikovno znanje, zmožnost sporazumevanja v jezikih večkulturne družbe. Vključevanje porabske slovenske manjšine v evropske integracijske tokove je že v startni poziciji omejeno zaradi pomanjkljive sporazumevalne zmožnosti v manjšinski materinščini in tujem jeziku. Dominantna sporazumevalna zmožnost pripadnikov manjšine v večinskem madžarskem jeziku usmerja njihovo vključevanje predvsem v večje zaposlitvene bazene znotraj večinske družbe, kar predstavlja v mnogih primerih tudi prestop iz domačega manjšinskega v večinsko kulturno okolje ter asimilacijo v to okolje. Možnosti za mobilnost v

čezmejno okolje jezikovnega naroda so bile do nedavnega administrativno omejene, z ukinjanjem državnih meja v okviru EU se take možnosti sicer odpirajo, a so še vedno omejene zaradi pomanjkljivega znanja skupnega jezika. Problem ohranjanja in uveljavljanja manjšinskega slovenskega jezika znotraj avtohtonega ozemlja je danes povezan zlasti z revitalizacijo manjšinske kulture, manjšinskega jezika, posledično tudi z revitalizacijo celotnega prostora, veljavnost te predpostavke potrjujejo tudi sodobni programi revitalizacije manjšinskih kultur, ki hkrati pomenijo revitalizacijo regije, v kateri skupnost živi (Williams 1997).

2. Sociokulturni dejavniki opuščanja manjšinskega jezika pri porabskih Slovencih

2.1 Na ohranjanje oz. opuščanje manjšinske materinščine v območjih kulturnega stika vplivajo zunanji dejavniki (manjšinski izobraževalni sistem, status manjšinskega jezika z vidika socialne mobilnosti, institucionaliziranje rabe manjšinskega jezika), ki so v veliki meri odvisni od odnosa dane države do vprašanja zaščite manjšinskega jezika, vendar pa je mogoče na splošno reči, da ne glede na pravno deklariran status dejansko niti izobraževanje niti jezikovna raba niti njena (ne)institucionaliziranost ne zagotavljajo dejanske produkcije in reprodukcije manjšinskega jezika, če notranji mehanizmi (vloga družine, skupnosti, šole in kulture) ne ohranjajo v zadostni meri vitalnosti manjšinske materinščine.

2.2 Jezikovno sporazumevanje je ena ključnih vsakodnevnih dejavnosti slehernega človeka, ki določa njegov odnos do drugih ljudi in njegov položaj v skupnosti. V življenju manjšinske skupnosti je bistvenega pomena za njeno bolj ali manj učinkovito funkcioniranje znotraj skupnosti in v čezmejni komunikaciji ter za prenašanje kulturnih in drugih vzorcev z generacije na generacijo, v življenju pripadnika manjšine pa ima nedvomno vsaj še identitetno razsežnost. Za vse manjšinske skupnosti je značilna odtrganost od matičnega naroda ter obkroženost z drugimi, jeziki, v porabskem primeru s številčno močnejšim jezikom. Slovenščina na Madžarskem se v takih razmerah neizogibno znajde v podrejenem, manjšinskem položaju in je primerna le za rabo v omejenih kontekstih in z omejenim krogom sogovorcev. Zaradi posebnega družbenega ustroja Slovencev v Porabju se standardna varianta manjšinskega jezika ni razvila, saj madžarska oblast slovenskega standarda ni pospeševala. Na statusni ravni je prihajalo do omejitev manjšinskega jezika, ki so vplivale tudi na jezikovni korpus. Območje slovenskega Porabja je bilo v preteklosti jezikovno, kulturno in gospodarsko izolirano od matičnega naroda in tudi od zunanjih madžarskih vplivov, etnična identiteta skupnosti se je ohranjala pretežno kot identiteta regionalne in lokalne pripadnosti, ne pa v razmerju do skupne slovenske identitete. Gospodarska, kulturna in jezikovna izoliranost od matičnega naroda ter močna, bolj ali manj prikrita asimilacijska politika večinske družbe se odraža v šibki sporazumevalni zmožnosti ter v funkcijski in strukturni okrnjenosti izvornega jezika skupnosti, ki ga je z vseh področij javne rabe, zadnje čase tudi iz družine, izpodrinil večinski jezik, manjšinska skupnost se sooča z zamenjavo jezika. Zamenjavo jezika je mogoče definirati kot prehod iz enega v drug jezik, ki se običajno pogosteje uporablja, v stični situaciji je to večinski jezik. Proces opuščanja/zamenjave jezika se običajno meri s stopnjo jezikovnega znanja dveh jezikov in/ali z rabo dveh jezikov v danih področjih jezikovne rabe (Bartha 1995: 40).

2.3 Neugodni učinki madžarske jezikovne politike iz preteklosti so zaznavni zlasti pri jezikovnem načrtovanju statusa in rabe manjšinskega jezika. Slovenščini ni bilo dodeljeno mesto v javni komunikaciji. Slovenska manjšina se je skozi zgodovino soočala z različnimi oblikami kulturnega in institucionalnega lingvicizma¹. Kulturni lingvicizem se je kazal v vedenjskem vzorcu večinskega naroda, ki je manjšinskemu jeziku pripisoval drugorazredno vrednost, institucionalni lingvicizem pa je manjšinsko materinščino marginaliziral v izobraževalnem procesu (dodelil ji je le nekaj šolskih ur, zadnje čase zametke dvojezičnega izobraževanja), s tem da je izpostavljal pomembnost usvojitve večinskega jezika (Skutnabb-Kangas 1997: 30-31). Madžarska je šele s sprejetjem Ustave (1990), Zakona o lokalnih manjšinskih samoupravah (1990) ter Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin (1993)² začela pri reševanju manjšinskih vprašanj dosledneje upoštevati določbe mednarodnega prava in ostalih mednarodnih dokumentov o zaščiti manjšin, kar pomeni za slovensko skupnost pozitivne premike na področju institucionalne podpore manjšinskega jezika. To pa terja od manjšinske skupnosti, da ponovno premisli in razišče posamezne vidike svojega položaja ter v tem okviru načrtuje tudi revitalizacijo svojega jezika.

2.4 Za dvojezičnost skupnosti oziroma za odnos med njenima jezikoma se je skozi zgodovino v vseh razsežnostih izoblikovalo razmerje nesimetričnosti (Clyne, 1996: 306), ki je bilo v preteklosti v veliki meri posledica neenakopravnega, danes, in vseskozi, pa tudi neenakovrednega družbenega statusa manjšinskega jezika ter dejstva, da večinsko prebivalstvo jezika manjšine ne zna. Razmerje med jezikoma je nesimetrično, ker nista načrtovana kot enakopravna jezika javne rabe in se ne uporabljata v enaki meri in v istih govornih položajih: dominantnejši večinski jezik se uporablja v več in za

¹ Lingvicizem je sklop ideologij, struktur in praks, ki legitimirajo, udejanjajo in reproducirajo razporeditev oblasti in različnih (materialnih in drugih) virov med skupinami, na podlagi etnične in jezikovne diskriminacije (Skutnabb-Kangas 1997: 19).

² Položaj in pravice narodnih manjšin na Madžarskem določa 68. člen Ustave, ki pravi, da so narodne manjšine na območju Republike Madžarske državotvorni dejavniki. Ustava zagotavlja udeležbo manjšin v javnem življenju (toda predstavnika v parlamentu še danes nimajo); nadalje zagotavlja rabo manjšinske materinščine in izobraževanje v maternem jeziku. LXXVII. zakon o pravicah narodnih in etničnih manjšin eksplicitno zagotavlja individualne in kolektivne pravice 13 narodnim in etničnim manjšinam. Zakon uravnava tudi samoupravo manjšin na prosvetnem in izobraževalnem področju in določa institucionalne domene manjšinske vzgoje in izobraževanja ter pogoje za uvajanje manjšinskih razredov in učnih skupin. Rabo maternega jezika jim zagotavlja država na podlagi zahtev lokalnih samouprav tudi na uradni ravni.

ugled pomembnejših položajih in ima več funkcijskih področij kot šibkejši manjšinski jezik, ki se omejuje na rabo v družini in omejeno na rabo v šoli.

2.5 Nadaljnji razlog za opuščanje manjšinskega jezika je neučinkovita manjšinska socializacija v Porabju, tj. nezadostno delovanje mehanizmov manjšinske jezikovne socializacije (družina, izobraževalne institucije, zaposlitveno področje itd.), ki naj bi zagotavljali predajanje materinščine. To dokazujejo tudi podatki empiričnih raziskav³ o jezikovni rabi, o sporazumevalni zmožnosti ter o stališčih pripadnikov manjšine do lastnega jezika in kulture. Pomembno upadanje družinske jezikovne socializacije se kaže predvsem pri mlajši generaciji, ki s svojimi otroki govori madžarsko ali dominantno madžarsko, sporazumevalna zmožnost v izvornem jeziku skupnosti pa kaže velik funkcijski in jezikovnostrukturni primanjkljaj, posebno v knjižni zvrsti, narečje, ki ga za vsakdanje sporazumevanje uporablja starejša generacija, je kljub stičnim transferenčnim pojavom manj načeto, toda zaradi pretrgane kontinuitete medgeneracijske komunikacije nima več vpliva na socializacijo najmlajše generacije. Medtem ko se je večina pripadnikov starejše generacije socializirala v domačem vernakularju, je pri mlajši generaciji zaznaven pojav, da njihov prvi jezik ni več slovenska materinščina, temveč večinski jezik, jezik etničnega izvora pa se pojavlja in usvaja institucionalno kot drugi/tuji jezik.

2.6 Obravnavanim dejavnikom opuščanja manjšinske materinščine in etničnih značilnosti se danes pridružujejo še drugi dejavniki, ki ogrožajo vitalnost manjšinskega jezika. Med te dejavnike bi lahko uvrstili omajano identitetno zavest ter pojave izrekanja za dvojno identiteto. Slovenska manjšina na Madžarskem se je kot skupnost oblikovala skozi stoletja skupnega bivanja na obmejnem stičnem območju, toda trianonska meja po prvi svetovni vojni je tudi zanjo pomenila nov politični okvir: oblikovala se je v posebnih zgodovinskih okoliščinah v okviru zgodovinske Madžarske v tesni regionalni povezanosti s Prekmurjem v okviru zgodovinske Madžarske, po trianonski mirovni pogodbi pa ločeno od tega perifernega dela matice, kar je močno vplivalo tudi na njeno etnično zavest. Prav zato so v identiteti manjšine poleg etnično-kulturnih, jezikovnih, izvornih, regionalnih motivov igrale pomembno vlogo omenjene zgodovinske prvine, t. i.

³ Jezikovno zmožnost v jezikih skupnosti smo v raziskavi Pospeševanje manjšinskega jezika (Comenius 2.1, 2008) ugotavljali na podlagi jezikovnih testov in samoocentive znanja zvrsti obeh jezikov; etnično identitetno zavest pripadnikov manjšine pa z anketnim in strukturiranim vprašalnikom o percepciji in stališčih pripadnikov manjšine do lastne etnične skupnosti, do svoje kulture in jezika. V raziskavo je bilo vključenih 200 vprašancev različne starosti in različne izobrazbe iz 6 porabskih vasi.

komponente »hungarus/madžarske« zavesti (Szarka 2003: 46).

2.7 Med razloge ogroženosti manjšinskega jezika lahko uvrstimo tudi neustrezno jezikovno načrtovanje statusa ter pomanjkljivo načrtovanje prestiža in pospeševanja korpusa manjšinskega jezika kakor tudi zastoj v notranjem razvoju manjšinskega jezika, ki ne more slediti družbenoekonomskemu razvoju ali zahtevam modernizacije, kar pomeni, da se v njegovem slovarju, vezanem na posamezne strokovne predmetnosti pojavijo vrzeli. Stične variante manjšinskega jezika so ogrožene tudi zaradi ločenosti od kulturne, znanstvene in informacijske infrastrukture v matični domovini; manjšinska skupnost, ki je z aktivno govorno skupnostjo narodne družbe povezana le s tankimi vezmi je že apriori v neugodni poziciji glede rabe maternega jezika. Ob vseh teh neugodnih dejavnikih se čedalje bolj uveljavlja tudi dominantnost večinskega jezika znotraj manjšinske skupnosti v javni upravi, v šolstvu, na delovnem mestu, tako se priložnosti za rabo materinščine tako rekoč avtomatično preoblikujejo v dvojezičnost nestabilnega diglosičnega ali prehodnega tipa. Temu sledi preoblikovanje jezikovne dominanc v strokovni jezikovni rabi ter v mešanih zakonih.

3. Nekateri vidiki revitalizacije manjšinske materinščine

3.1 Glede prihodnosti manjšinskega jezika se porabski Slovenci soočajo z dilemo: ali bo skupnost opustila svoj izvorni jezik in ga zamenjala z večinskim jezikom ali pa bo zastavila take cilje, ki bodo sprožili preživetje manjšinske materinščine. Bolj zapleteno pa je vprašanje, ali se lahko skupnost na novo nauči svoj materni jezik oziroma ali je mogoče oživiti materinščino manjšinske skupnosti. Oživljanje manjšinskega jezika oz. pospeševanje njegovega razvoja seveda ni mogoče brez ustreznih političnih in gospodarskih programov (Fishman 1991, 1996). Uspešne zaustavitve procesov jezikovne zamenjave so bile uspešne prav zaradi kompleksnih programov, ki se presekali zgolj jezikovna vprašanja. Na podlagi spoznanj iz sociolingvistike predpostavljamo, da bi z načrtovanjem učinkovitih jezikovnih rešitev slovenščina v Porabju spet lahko postala primarno sporazumevalno sredstvo jezikovne skupnosti in dobro izhodišče za poglobitev kompetence, za razvijanje dejanske dvojezičnosti ter za rabo v novih komunikacijskih področjih. Ta predpostavka pa zahteva aktualnim okoliščinam primerno jezikovno politiko, vgrajeno v strategije jezikovnega načrtovanja statusa slovenščine v javni rabi, posebno v manjšinski šoli, v strategije načrtovanja oživljanja »pozabljenega« lokalnega govora, v strategije razvijanja korpusa okrnjene standardne variante v smeri izgradnje socialnofunkcijske polnosti ter v strategije

načrtovanja slovenščine kot izbirnega predmeta v šolah z večinskim jezikom.

3.2 Po sprejetju Zakona o pravicah narodnih in etničnih manjšin je dobil slovenski jezik z manjšinskim statusom deklariran status enakopravnega jezika, njegov dostop v javno rabo je omogočen na zahtevo manjšinske samouprave. Na utrditev položaja slovenščine z manjšinskim statusom bi lahko pozitivno vplivala državna slovenska manjšinska samouprava, če bi pri zaposlovanju kot pogoj predvidevala znanje manjšinskega jezika oziroma dvojezičnosti delojemalcev v javnih državnih in manjšinskih institucijah, kar z jezikovnopolitičnega vidika implicira na eni strani načrtovanje javne rabe manjšinskega jezika, na drugi strani pa načrtovanje spremembe pravil družbene mobilnosti ter načrtovanje ustreznega izobraževanja kadrov za nove govorne položaje.

3.3 Slovenščina bi lahko dobila pomembno simbolično in praktično vlogo s tem, če bi bili tudi pripadniki večinskega naroda dvojezični, torej bi bilo potrebno na narodnostno mešanem območju omogočiti učenje slovenščine tudi v šolah večinskega naroda. V tukajšnjih razmerah bi bilo splošno pasivno znanje slovenščine pogoj za širjenje priložnosti za rabo manjšinskega jezika, hkrati bi se povečal prestiž manjšinskega jezika in tudi motivacija pripadnikov manjšine, da bi se na novo naučili jezik lastne skupnosti. Pri krepitvi položaja manjšinskega jezika ima odločilno vlogo status manjšinskega jezika v šoli. Obstoječi model dvojezične manjšinske šole ne more odpraviti jezikovnega primanjkljaja iz okolja. Načrtovati je potrebno tudi poučevanje strokovnega jezika v okviru srednjega in višjega strokovnega izobraževanja in tako omogočiti pripadnikom manjšine učinkovito udeležbo v novih govornih položajih. Razvijanje manjšinske materinščine in uvajanje dvojezičnega pouka pri nekaterih predmetih predpostavlja tudi načrtovanje izobraževanja dvojezičnih učiteljev za izvajanje novih učnih programov in vsebin.

3.4 V fazi pospešenega izgubljanja narečja je ob odpirajočih se možnostih za javno rabo manjšinskega jezika potrebno načrtovati tako oživljanje narečja kot tudi razvijanje socialnofunkcijske zvrstnosti (pogovorni jezik, strokovni jeziki) slovenščine kot manjšinskega jezika, saj izkušnje kažejo, da narečje samo nima zadostne ohranitvene moči v tekmovanju z večinskim jezikom. Glede razvijanja zvrstnofunkcijske polnosti manjšinskega jezika bi danes lahko veliko storile ustrezne manjšinske izobraževalne, prosvetne institucije in mediji, ki bi na eni strani razvijali standardne zvrsti, jih uzaveščali in nadzorovali, na drugi strani pa oživljali opuščajoče narečje.

4. Zaključek

Na osnovi obravnavanih sociokulturnih dejavnikov ugotavljamo, da je za slovenski jezik v Porabju značilna relativno visoka stopnja ogroženosti, česar se morajo zavedati jezikovni politiki in strokovnjaki jezikovnega načrtovanja. Zaznavne procese jezikovnega izgubljanja in jezikovne zamenjave bi bilo mogoče zaustaviti ali morda zaobrtniti z ustrežno, na podlagi sistematičnega raziskovanja jezikovnega položaja zasnovano jezikovno politiko in s konstruktivnim jezikovnim načrtovanjem razvijanja izvornega jezika ter z načrtovanjem razvijanja jezikovne zavesti in uzaveščenosti govorcev o lastnem jeziku, tj. z načrtovanjem etnolingvistične revitalizacije manjšinske skupnosti. Domena jezikovne politike pa je tudi zaščita vitalnosti manjšinskega jezika, in sicer tako prostorska kot ekonomska, politična in civilizacijska. V sestavine jezikovne politike spada tudi uzaveščanje o jezikovnem statusu slovenščine pri pripadnikih porabske slovenske jezikovne skupnosti. Sociolingvistična literatura s primeri dokazuje, da je v veliki meri od manjšine odvisno, ali se bo ohranila ali pa se bo asimilirala z večino. Odvisno je ne samo od posameznega pripadnika manjšine, njegove narodne zavesti in jezikovne lojalnosti, ampak tudi od skupnosti kot celote in njene volje za jezikovno preživetje in jezikovno reprodukcijo (Williams 1997: 1075-1087).

Literatura

1. BARTHA, Cs. (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
2. BERNJAK, E. (2000): Nekateri jezikovnopolitični vidiki izgubljanja manjšinskega (slovenskega) jezika v Porabju. V: Štrukelj, I.: *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 108-119.
3. CLYNE, M. (1986): Towards a systematization of language contact dynamics. V: Fishman, J. et al.: *The Fergusonian Impact* 1-2. Berlin, Mouton de Gruyter, 483-492.
4. FISHMAN, J. A. (1991): Reversing language Shift. Theory and Practice of Assistance to Threatened Languages. Clevedon: Multilingual Matters.
5. FISHMAN, J. A. (1996): Language revitalization. V: Goebel, H. et al.: *Contact Linguistics*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 902-906.
6. NEČAK LÜK, A. (1993): K proučevanju jezikovnega položaja v Porabju. V: Štrukelj, I.

- (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje, 65-76.
7. NEČAK LÜK, A. (1993): Materinščina je imetje. *Slovenski koledar 1993*. Monošter.
 8. NEČAK LÜK, A. (1994/1995): Jezik in etnična pripadnost v Porabju. *Razprave in gradivo / Treatis and documents 29-30*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 5-25.
 9. SKUTNABB-KANGAS, T. (1997): *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány (Kisebbségi Adattár VIII.).
 10. SZARKA, L. (2003): A magyarországi kisebbségek asszimilációja és iskolai anyanyelvoktatása. V: Osvát, A., Szarka, L.: *Anyanyelv, oktatás - közösségi nyelvhasználat*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbség Kutatás, 43-54.
 11. WILLIAMS, C. (1997): English-Welsh. V: Goebel, H. et al.: *Contact Linguistics*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1075-1087.